

Ezelsoor

Nieuwsbrief van de Werkgroep Boekwetenschap - Universiteit Leiden

Jaargang 4, Nummer 3

mei 2003

Boekhistorisch informatiesysteem Bibliopolis in de lucht

Op 7 november 2002 is Bibliopolis, de elektronische nationale geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland, beschikbaar gekomen op het web (<http://www.bibliopolis.nl>). Bibliopolis, waaraan onder meer verschillende Leidse boekwetenschappers hebben meegewerkt, biedt een geïntegreerde toegang tot diverse informatiesystemen die betrekking hebben op allerlei aspecten van het Nederlandse boek. Naast doorklikmogelijkheden naar algemene bestanden als catalogi, is speciaal voor Bibliopolis een *Handboek* gecomponeerd, dat feitelijk het kloppende hart vormt van het systeem. Het biedt een overzicht van de geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland, in de vorm van 158 korte lemma's. Wie het *Handboek* wil lezen, kan de inhoud op verschillende manieren bekijken. Op een specifiek onderwerp (bijvoorbeeld over de relatie tussen uitgever en auteur door de eeuwen heen), per periode (bijvoorbeeld 1910-heden: Massaproduct en cultuurproduct) of per onderdeel (Het boek als fysiek object, Productie, Distributie, Consumptie). Vanuit het *Handboek* lopen diverse vertakkingen naar

een aantal ook afzonderlijk te raadplegen ingangen. Want behalve het *Handboek* is er ook een *Beeldbank* met afbeeldingen over de geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland, een selectie van hoogtepunten uit de Nederlandse boekdrukkunst, portretten van drukkers en uitgevers, lettertypen, drukkersmerken, watermerken enz. Ben je meer geïnteresseerd in biografische gegevens over boekdrukkers, uitgevers en boekhandelaren, dan biedt één klik op *Personen* uitkomst. Je treft er uitgebreide zoekmogelijkheden aan om achter biografische gegevens te komen. In de afdeling *Studies* is een groot aantal veel geraadpleegde boekhistorische publicaties te vinden, waarvan er inmiddels 206 (peildatum maart 2003) ook in gedigitaliseerde vorm full text via Bibliopolis toegankelijk zijn.

Lees verder op p. 3

bibliopolis

GESCHIEDENIS VAN HET GEDRUKTE BOEK IN NEDERLAND

KB Koninklijke Bibliotheek

Over de afbeelding: [link]

Redactioneel

Een nieuwe lente, een nieuwe Ezelsoor. Dit keer een gevarieerd nummer met bijdragen over een zeer geslaagde ontmoeting tussen studenten en aio's boekwetenschap uit Leiden en Münster, aankondigingen en besprekingen van tentoonstellingen, boeken en websites, een brief uit Amerika van Adriaan van der Weel, en nog zo het een en ander. De Ezelsoor-redactie is inmiddels uitgebreid met enkele nieuwe leden. Marleen Vink, student-assistent bij de Werkgroep Boekwetenschap, heeft samen met Berry Dongelmans zorg gedragen voor de vormgeving. Oud-boekwetenschapstudent Louis Sloos,

nu werkzaam in de bibliotheek van het Legermuseum in Delft, zal in de toekomst meeschrijven en -redigeren. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat bijdragen van lezers – studenten, alumni, docenten – niet op prijs worden gesteld. Overigens staat de Leidse Boekwetenschap vanaf september 2003 een aantal ingrijpende maar ook spannende veranderingen te wachten. In een volgend nummer zult u uitgebreid worden geïnformeerd over het nieuwe BA/MA programma, inclusief de beoogde onderwijsamenwerking met de Koninklijke Bibliotheek.

De Redactie

Inhoud

Pagina 2
Titiaan & Co.
Venetiaanse
prentcultuur in het
Bonifantien-
museum

Pagina 3
Eerste Tiele-lezing
*Lof der
boekdrukkunst* in
druk

Pagina 4
'Deugdelijke
arbeid vordert
lang bepeinen'

Pagina 5
Hendrick Goltzius

Pagina 6
Eerste
boekwetenschappelijke
congres Münster-
Leiden

Pagina 8
Letter from
America by Adriaan
van der Weel

Pagina 10
Beroemde (kinder-)
boeken in Den
Haag

Jaarlijkse Plantijn-
excursie

Titiaan & Co. Venetiaanse prentcultuur in het Bonniefantemuseum

Ondanks Aldo Rossi's architectuur van ruimte en licht, waarin de bezoeker van het Bonniefantemuseum in Maastricht langzaam maar zeker naar boven wordt geleid, ontcom je niet aan de richtingaanwijzer halverwege de grote trap. Na het doorlopen van enkele zalen die leiden naar de tentoonstelling *De eeuw van Titiaan. Venetiaanse prenten uit de Renaissance*, is de drang om terug te keren naar de Trap groot, totdat je plotseling een gezicht op Venetië ontwaart. De confrontatie met deze indrukwekkende megahoutsnede naar een ontwerp van Jacopo de' Barbari maakt dat je niet meer terug wilt.

Gert Jan van der Sman, samensteller van de tentoonstelling en auteur van de gelijknamige catalogus, biedt de bezoeker een kijkje in de geschiedenis van de Venetiaanse prentkunst uit de periode 1470-1580. Veel bekende kunstenaars passeren de revue, zoals Titiaan, Mantegna, Giulio en Domenico Campagnola en Jacopo de' Barbari. Grote namen dus, die soms ook heel grote grafische kunstwerken hebben vervaardigd. Evenals de catalogus is de tentoonstelling chronologisch opgezet en onderverdeeld in vijf afdelingen. De bezoeker wordt zo vanaf de vroegste anonieme gravures via het artistiek hoogstaande werk van schilder-graveurs naar het domein van de prenthandelaren geleid.

In de eerste zaal vallen de gravures van Jacopo de' Barbari en Girolamo Mocetto het meest op; rond 1500 gingen zij zich intensief bezighouden met de prentkunst. Kenmerkend in hun werk is de beïnvloeding door Noord- en Midden-Europese kunstenaars. De gravure *Overwinning en roem* van De' Barbari die pal naast *De vier heksen* van Dürer hangt,

Jacopo de' Barbari, *Overwinning en roem*, gravure, 180 × 123 mm, circa

laat dat goed zien. Het zijn kunstenaars die een wezenlijke rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de Venetiaanse prentkunst. Prachtig zijn ook de poëtische pastorale landschappen van Giulio Campagnola en zijn adoptiefzoon Domenico. Om de nuances van het Giorgioneske sfumato te kunnen weergeven introduceerde Giulio de stippelgravure. Zijn *Naakte vrouw in een landschap* naar ontwerp van Giorgione is geheel uitgevoerd in deze verfijnde techniek. Ongetwijfeld het indrukwekkendst zijn de houtsneden die werden ontworpen door Titiaan. Alhoewel deze Venetiaanse schilder zelf nooit een prent heeft vervaardigd, herkende hij in de houtsnede een medium dat goed aansloot bij zijn expressieve, levendige stijl. Het was dankzij deze prenten dat juist in Venetië de oude traditie van de houtsnede op kon bloeien als kunstmedium.

Onder invloed van het Maniërisme begonnen Venetiaanse kunstenaars, zoals Schiavone, vanaf de jaren dertig etsen en gravures te maken in een zwerige stijl met langgerekte en elegante figuren. In de vrije manier van etsen springt Schiavone's inventiviteit in het tekenen meer naar voren dan zijn beheersing van de grafische techniek. De 'disegni stampati' – gedrukte tekeningen – van Battista Franco laten daarentegen een virtuoos samengaan zien van inven-

Albrecht Dürer, *De vier heksen*, gravure, 192 × 134 mm, 1497.

tie, tekenkunst en grafische technieken. Franco's meesterwerken, waaronder een formidabele *Heilige Hiëronymus*, zijn misschien wel de meest bewonderenswaardige van de gehele tentoonstelling.

Naast de prenten bedoeld als individuele kunstwerken, zijn in de laatste zaal op veel grotere schaal verspreide gravures en houtsneden te zien. Deze werken, zoals allegorieën van de dood en spotprenten in de vorm van stripverhaaltjes, tonen de veelzijdigheid van het in Venetië gedrukte beeldmateriaal.

De tentoonstellingscatalogus is een stevig boekwerk waarin de verschillende thema's door Van der Sman worden uitgediept. Prettig is, dat niet alleen de tentoongestelde werken aan bod komen, maar ook andere relevante prenten, schilderijen en tekeningen. De tekst is bovendien helder geschreven en daarmee ook voor een niet in de Italiaanse kunst van deze periode ingewijde geschikt om op een aantrekkelijke manier kennis te maken met een minder bekende kunstvorm.

Maaïke Hermans Student Kunstgeschiedenis en Journalistiek & Nieuwe media

De tentoonstelling *De eeuw van Titiaan. Venetiaanse prenten uit de Renaissance* is tot stand gekomen

dankzij de samenwerking tussen het Nederlands Interuniversitair Kunsthistorisch Instituut te Florence, het Bonnefantenmuseum te Maastricht en de Stedelijke Musea (Arenthuis) te Brugge. De gelijknamige catalogus van de hand van G.J. van der Sman verscheen bij Waanders te Zwolle (ISBN 90 400 8770 9, prijs 34,50 euro). De tentoonstelling is nog tot 25 mei te zien in het Arentshuis te Brugge.

Vervolg van p. 1

Mocht je de *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel*, gedurende de halve eeuw 1830-1880 van A.C. Kruseman niet thuis op de plank hebben staan, geen nood. Je hoeft voortaan de deur niet meer uit. De twee banden (864 en 878 p.) staan in gedigitaliseerde vorm in Bibliopolis, doorzoekbaar en wel. Via de ingang *Boeken* wordt de bezoeker geleid naar allerlei bibliografische bestanden, die aan Bibliopolis gekoppeld zijn: 'U verlaat het Bibliopolissysteem en maakt gebruik van de zoekmogelijkheden die het afzonderlijke bestand te bieden heeft', staat er als waarschuwing bij!! Weer terug, dan wachten er nog meer onvermoede mogelijkheden. Informatie over boekenveilingen, een wegwijzer naar boekhistorische websites, speuren naar bijzondere collecties, de verklaring van een term uit de wereld van het boek, het kan allemaal met Bibliopolis. De digitale presentatie biedt de mogelijkheid het systeem in de toekomst verder uit te breiden: nog meer plaatjes, nog meer gedigitaliseerde publicaties, nog meer boekhistorische websites, nog meer termen verklaard, etc. Dankzij de zegeningen van het internet is de boekwetenschap een vernuftig, zaakrijk en modern stukje apparaat rijker geworden. Opmerkelijk daarbij is wel dat er plannen om het *Handboek* in gedrukte vorm op de markt te brengen. Schermlezen blijkt op den duur toch vermoeiender dan foliodruk en inderdaad: er gaat toch eigenlijk niets boven een mooi, rijkelijk geïllustreerd boek, dat zo heerlijk in de hand ligt, fraai in de band zit en mooi in de kast staat...

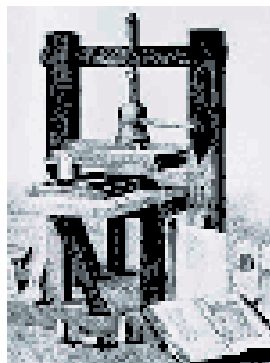
Berry Dongelmans

Eerste Tiele-lezing *Lof der boekdrukkunst* in druk

Vorig jaar mei werd voor de eerste keer de Dr. P.A. Tiele-lezing gehouden door Paul Hoftijzer. De Tiele-lezing wordt georganiseerd door de gelijknamige stichting, die zich ten doel stelt de belangstelling voor het boek in de meest brede zin te bevorderen. Daartoe heeft de Tiele-Stichting onder andere twee bijzondere leerstoelen onder haar hoede, waarvan er een in Leiden wordt bezet door Paul Hoftijzer, de andere aan de Universiteit van Amsterdam door de eveneens Leidse boekwetenschapster Marika Keblusek.

Paul Hoftijzer sprak in zijn lezing *De lof der boekdrukkunst* over de wisselende appreciatie van de boekdrukkunst sedert haar uitvinding door Johannes Gutenberg te Mainz rond 1450. Sommige tijdgenoten van Gutenberg beschouwden de drukpers als een van de belangrijkste uitvindingen van de mens sedert de Oudheid, een instrument ter verspreiding van Gods woord en herstel van de klassieke wetenschap. Maar er waren ook al critici die wezen op het gevaar van een ongecontroleerde productie van al maar meer, dikwijls corrupte en verderfelijke boeken, waardoor het kerkelijk en maatschappelijk bestel ondermijnd dreigde te worden. Door de eeuwen heen zijn deze geluiden van bewondering en kritiek niet verstomd, sterker nog, ook in de moderne wetenschappelijke analyse van de historische betekenis van de boekdrukkunst klinken ze van tijd tot tijd nog door.

De tekst van deze eerste Tiele-lezing is nu in druk verschenen bij de Walburg Pers in Zutphen. Het boekje is te bestellen bij de Tiele Stichting, t.a.v. Drs. G. Verhoeven, p/a Koninklijke Bibliotheek, Prins Willem Alexanderhof 5, 2509 LK Den Haag.

Pas verschenen

Evelyn Adunka, *Der Raub der Bücher: Plünderung in der NS-Zeit und Restitution nach 1945* (Wien: Czernin, 2002)

R. Arbour, *Les femmes et les métiers du livre en France de 1600 à 1650* (Chicago/Paris, 1997)

Eanem, *Dictionnaire des femmes libraires en France (1470-1870)* (Genève, 2003)

Anne Margreet Wilhelmina As-Vijvers, *Randversiering in Gents-Brugse manuscripten: de meester van de Davidsènes en andere verluchters als specialisten in margedecoratie.* ([S.l.: s.n.]. 2002. Proefschrift Universiteit van Amsterdam)

John Bakkenhoven, *Mijn laatste reportage en de geschiedenis van de Verenigde Nederlandse Uitgeversbedrijven.* (Baarn: Fontein, 2002)

Bartelings, N., et al. (red.), *Beelden in veelvoud. De verenigvuldiging van het beeld in de prentkunst en fotografie* (Leiden, 2002)

H. van den Braber, *Geven om te krijgen. Literair mecenaat in Nederland tussen 1900 en 1940* (Nijmegen, 2002)

‘Deugdelijke arrebeid vordert lang bepeinzen’

November 2002 was een bijzondere maand. Het was de maand waarin ik afstudeerde en de van oorsprong Haarlemse uitgeverij Bohn 250 jaar bestond (7 november). Het toeval wil dat beide gebeurtenissen te maken hadden met een hele bijzondere uitgave van de *Gysbregt van Aemstel*, Joost van den Vondels (1587-1679) beroemde toneelstuk uit 1637 over de belegering en ondergang van Amsterdam. Het werk was al vele malen eerder uitgegeven, maar nu eens wilde men

Titelpagina van 'DerKinderens *Gysbreght*'

er een 'prachttuitgave' van maken. Het ging niet alleen om de tekst van het toneelstuk, maar vooral om de vormgeving. Tevens werd er muziek bij gecomponeerd die in een aparte band zou komen. Dit boek, ook wel 'DerKinderens *Gysbreght*' genoemd, werd uitgegeven door de jubilerende Haarlemse firma.

In de Universiteitsbibliotheek van Leiden wordt een groot deel van het archief van uitgeverij Bohn bewaard. Onderdeel hiervan is een aantal briefwisselingen, waaronder die tussen uitgever Jelte Karel Tadema, directeur van 1866 tot 1891 (hierna werd het werk overgenomen door zijn zoon Jan Cornelis Tadema) en de mensen die hebben meegewerkt aan het totstandkomen van deze 'prachttuitgave'. Het gaat in dit geval om de periode tussen 1890 en 1901. Wie deze briefwisselingen doorleest, krijgt een bijna

van dag tot dag te volgen beeld van de uitgavegeschiedenis van deze *Gysbreght*-editie. In 1890 ontvangt Jelte Karel een brief van Leo Simons, op dat moment bestuurder van de Vereeniging van Leeskunst, later vooral bekend als oprichter van de Wereldbibliotheek, waarin deze het idee naar voren brengt een 'prachttuitgave' van Vondels *Gysbreght van Aemstel* te maken. Hij heeft in gedachte om er illustraties bij te laten maken door A.J. DerKinderen (een art-nouveau kunstenaar), toneeldecoraties door H.P. Berlage (architect) en muziek door B. Zweers (componist). Hij vraagt zich af of Tadema er iets voor voelt om hieraan mee te werken. Tadema voelt hier wel degelijk voor en in september 1891 schrijft hij Simons hierover terug. Op dat moment wordt het uitgeven de productie van de 'prachttuitgave' in gang gezet. De *Gysbreght* wordt in twintig afleveringen uitgegeven, waarvan twaalf voor het stuk zelf en de laatste acht voor de muziek.

Deze *Gysbreght*-editie wordt ook wel 'DerKinderens *Gysbreght*' genoemd. Dit omdat het aandeel van A.J. DerKinderen in de totstandkoming zeer groot is geweest en de uiteindelijke vorm van het werk vooral te danken is aan zijn inzichten. Hij heeft zich niet alleen bezig gehouden met het tekenen van de illustraties, maar zich ook diepgaand bemoeid met aspecten als lettertype, papiersoort en alle andere zaken die bij zo'n grote uitgave komen kijken. Tevens heeft hij de boekband ontworpen. DerKinderen wordt gerekend tot de kunststroming 'Nieuwe Kunst' en de invloeden van deze stroming zijn in grote mate terug te vinden in de *Gysbreght*.

De intensieve bemoeienis van DerKinderen had echter ook zijn schaduwkanten. Ten eerste werkte hij vrij langzaam, waardoor men iedere keer weer moest wachten eer men kon gaan drukken. Een tweede eigenschap van DerKinderen, waardoor het tempo van uitgeven enorm vertraagd werd, was zijn secuurheid. Veel drukproeven zijn meerdere keren door DerKinderen aan Tadema teruggestuurd met opmerkingen erbij over wat er nóg beter kon. Het ging hier niet alleen om zijn eigen tekeningen, maar ook om de inbreng van de andere medewerkers. De kosten stapelden zich op en daardoor is de uitgave van de *Gysbreght* voor uitgeverij Bohn niet echt winstgevend geweest. In oktober 1901 verschijnt uiteindelijk, na 11 jaar, de allerlaatste

S. Broomhall, *Women and the book trade in sixteenth-century France* (Aldershot, 2002)

S.M. Colclough, *Reading experience 1700-1840. An annotated register of sources for the history of reading in the British Isles* (Reading, 2002)

G. Curtis, *Visual words. Art and the material book in Victorian England* (London, 2002)

A.A. Den Hollander, *Verboden bijbels. Bijbelcensuur in de Nederlanden in de eerste helft van de zestiende eeuw. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de studie van het Nederlandse godsdienstige boek tot aan de moderne tijd, aan de Universiteit van Amsterdam op vrijdag 15 november 2002* (Amsterdam, 2003)

B. Dongelmans, *Lezen in romans* (Leiden, 2002) [Elfde Bert van Selm-lezing]

D. Finkelstein & Alistair McCleary (eds.), *The book history reader* (London, 2002)

D. Finkelstein, *House of Blackwood: Author-publisher relations in the Victorian era* (Penn State University Press, 2002)

Malcolm Gee and Tim Kirk Aldershot (eds.), *Printed matters: printing, publishing and urban culture in Europe in the modern period*. (Ashgate, 2002)

aflevering van de *Gysbreght*. De kopers konden de verschillende afleveringen laten inbinden, geheel naar eigen smaak en draagkracht: linnen, batik, etc.

Zoals gezegd is DerKinderens *Gysbreght* een uitgave van uitgeverij Bohn. Het 250-jarig bestaan vond men dan ook een goed moment eens extra aandacht te besteden aan de lange geschiedenis van de uitgeverij. *Deugdlijke arbeid vordert lang bepeinzen* is er het resultaat van. Hierin wordt door verscheidene (boek)historici en medewerkers van de uitgeverij aandacht besteed aan de geschiedenis en achtergronden van de uitgeverij (tot en met de fusie met Stafleu en Van Loghum Slaterus) en het fonds. Tevens wordt in het boek een aantal bijzondere uitgaven besproken, waaronder niet alleen de DerKinderens *Gysbreght*, maar bijvoorbeeld ook *De ontwikkelingsgang van de Nederlandsche letterkunde* van J. te Winkel. Het *Gedenboek* is een prachtig boek geworden waarin een mooi beeld gegeven wordt van ontwikkeling die een uitgeverij in 250 jaar kan doormaken.

Antoinette Kerkman

Peter Gijsbers en Anton van Kempen (red.), *Deugdlijke arbeid vordert lang bepeinzen*. Jubileumboek uitgegeven ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van Uitgeverij Bohn 1752-2002 (Houten, 2002) Prijs: 49 euro.

Hendrick Goltzius

Tot 25 mei is in het Rijksmuseum te Amsterdam een tentoonstelling te zien van tekeningen, prenten en schilderijen van Hendrick Goltzius (1558-1617). Goltzius was al bij leven een beroemd kunstenaar, wiens levensloop uitgebreid geboekstaafd werd door zijn biograaf Karel van Mander. De laatste jaren wordt Goltzius erkend als een van de belangrijkste wegbereiders van de Gouden Eeuw in Nederland. Waarom is te zien op dit eerste grote overzicht van zijn werk. Voor de geschiedenis van de prentkunst is Goltzius vooral van belang vanwege de grote productie en handel die hij opzette vanuit zijn woonplaats Haarlem. Was tot dan toe Antwerpen de belangrijkste productie- en distributieplaats van grafiek in de Nederlanden, door toedoen van Goltzius verschoof het accent langzaam

maar definitief naar het noorden. Goltzius graveerde zelf zo'n 500 prenten in de twee laatste decennia van de zestiende eeuw, deels naar eigen ontwerp, deels naar het ontwerp van andere kunstenaars.

Met de reproductie van tekeningen van Bartholomeus Spranger in gravure propageerde hij de elegante, gemanieerde stijl van de Praagse hofschilder, die de Haarlemse kunst zou domineren tegen de eeuwwisseling. Tijdens een reis naar Italië leerde hij het werk

Hendrick Goltzius, *De grote Hercules*, gravure, 561 × 402 mm, 1589.

Deze zogenaamde 'Kollenman' toont de meest bizarre uiting van Goltzius' fascinatie voor spierbundels.

van de daar levende kunstenaars kende. Ook hun werk, zoals dat van Rafael en Michelangelo, bracht hij in prent, daarmee de kennis van de Italiaanse renaissance in de Nederlanden verbreidend. In Goltzius kielzog ontstond in Haarlem een hele prentcultuur. Kunstenaars als Jacob Matham, Jan Muller en Jan Saenredam werkten met hem samen en brachten tal van Goltzius' inventies in prent. Deze prenten vonden hun weg door heel Europa maar waren uiteraard vooral van invloed op de Nederlandse kunst. Hoewel het meest bekend om zijn elegante, gekunstelde stijl, zijn in Goltzius' tekeningen de eerste tekenen van de meer realistische, op

E. Hanebutt-Benz et al. (eds.), *Middle Eastern languages and the print revolution. A cross-cultural encounter* (Westhofen, 2002)

Jos.M.M. Hermans & A. Pastoor, *De oudheid in handen. Klassieke handschriften in de Provinciale & Buma Bibliotheek fan Fryslân* (Leeuwarden/Bornmeer, 2002)

P.G. Hoftijzer, J.J. Witkam & S. Gieling (eds.), *Special collections. A guide to the Special Collections of Leiden University Library and neighbouring institutions* (Leiden, 2002)

"Tedere handelsgeest is ons vreemd." Het driemanschap J. Greshoff, M.B.B. Nijkerk en A.A.M. Stols en hun bibliotheek reeks *Ursa Minor (1936-1939)*, *Uitgelezen boeken*, 9/2 (2003)

In en nabij de grachtengordel : een rondreis door het Nederlandse boekenvaklandschap /uw reisleader: Jos van Rijn. ([Zwolle]: Bergboek.nl, 2002)

Laurens van Krevelen , *De stijl van de uitgever*. (Amsterdam: De Buitenkant, 2002.)

I.Leemans, *Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans 1670-1700* (Nijmegen, 2002)

waarneming gebaseerde kunst van de zeventiende eeuw te zien. Vooral zijn landschappen en portretten kondigen een nieuwe tijd aan. De tentoonstelling wordt begeleid door een lijvige catalogus, uitgevoerd in full colour, hetgeen bij de reproducties van de prenten helaas nogal lelijk is uitgepakt. Niettemin, tentoonstelling en catalogus zijn onmisbaar voor een ieder die geïnteresseerd is in de geschiedenis van de Nederlandse kunst.

J. Schaeps

Eerste boekwetenschappelijk congres Münster- Leiden Een kort sfeerverslag

Woensdag 11 december 2002 zat een aantal studenten in een busje achter het station van Leiden te wachten. De ramen begonnen aan de binnenzijde te bevriezen en enkele voorbijgangers keken meewarig naar binnen. Maar zij hoorden niet dat het daar al snel gezellig aan het worden was. De studenten, van wie sommigen elkaar voor het eerst zagen, leerden elkaar snel kennen. Gelukkig werd er warme koffie aangeboden om de kou te verdrijven. Toen het gezelschap, bestaande uit drie docenten boekwetenschap (Dongelmans, Hoftijzer en Van der Weel) en acht studenten

(Rasjel van der Holst, Enos Mantoani, Margit Otterpohl, Hans Punt, Andrew Stevens, Gerrit Verhoeven, Esther van Well, Martine Zwanenburg) compleet was, gingen we op weg naar Rothenberge in Westfalen. Hier werd namelijk met de Uni-versiteit van Münster een drie-daags boekwetenschapelijk congres gehouden om de samenwerking tussen het Forschungs-institut für Buchwissenschaft und Bibliographie en de Leidse Werkgroep Boek-wetenschap nader vorm te geven.

Aan het begin van de middag kwamen we aan bij het indrukwekkende landhuis van de Universiteit van Münster. Het is gelegen op een heuvel, met een prachtig uitzicht over de omgeving. De oorspronkelijke eigenaresse, telg uit een geslacht van Twentse textielbaronnen, heeft het huis aan de universiteit geschonken. De accommodatie en verzorging waren uitstekend; er waren maar liefst drie dames die het eten verzorgden. Een betere plaats voor het congres lijkt me moeilijk te vinden. Wellicht is zo'n landhuis ook een leuk idee voor onze universiteit?

Nadat we welkom waren geheten en nadat iedereen zich had voorgesteld - de voertaal voor alle deelnemers was Engels - konden de presentaties beginnen. Door de Leidse studenten werd een indruk gegeven van de inhoud van de werkgroepen. Esther, Gerrit, Margit en Martine vertelden naar aanleiding van het werkcollege *Van alle markten thuis* over de internationale boek-handelsactiviteiten van de uitgevers Luchtmans, Verdussen, Sijthoff en Frederik Muller. Drie deelnemers aan de cursus teksteditie vertelden vervolgens iets over hun werkzaamhe-

Het landhuis van de Universiteit van Münster

den: Rasjel liet zien hoe de brieven van Koenraad Fuhri werden geëditieerd en Enos en Andrew legden uit hoe deze elektronisch toegankelijk werden gemaakt.

De deelnemers uit Münster bestonden over het algemeen uit promovendi. Zij gaven een indruk van hun onderzoeksprojecten, zoals een studie naar de ontwikkeling van de vroege titelpagina in Engeland, de editie van Geoffrey Chaucer's *Pardoner's Prologue and Tale* op cd-rom en lezersonderzoek op basis van autobiografieën.

Er werd tijdens de conferentie ook veel gesproken over mogelijke vormen van samenwerking. Hierbij kwam een aantal verschillen aan het licht. De cursussen in Münster zijn sterker dan in Leiden georiënteerd op het papieren handschrift en boek en zijn onderverdeeld in de deelgebieden productie, distributie, consumptie en vormgeving van het boek. Minder aandacht wordt besteed aan praktische onderzoeksvaardigheden. Er is in Leiden meer aandacht voor elektronische tekstvormen. De universiteiten zouden elkaar dus op deze punten aan kunnen vullen. Door gezamenlijke projecten over de boekhandelsbetrekkingen tussen Duitsland en Nederland te organiseren zou bronnenmateriaal uit bibliotheken en archieven in beide landen gebruikt kunnen worden.

De Opleiding Boekwetenschap in Münster is onderdeel van de

studie Engels. Dat betekent dat de tentamens een raakvlak met Engels moeten hebben. In Münster zijn er veel meer studenten boekwetenschap dan in Leiden. Duitse studenten doen gemiddeld langer over hun studie en de collegeperiodes zijn anders ingedeeld. Er moeten dus wel wat praktische zaken geregeld worden. Met de inrichting van het BA/MA-programma zou rekening kunnen worden gehouden met samenwerkingsprojecten. In elk geval lijkt een eerste prioriteit dat studenten uit beide landen een goed beeld krijgen van het studieaanbod van hun burens.

's Avonds converseerden de aanwezige studenten en docenten bij het haardvuur met en door elkaar. Er werd gediscussieerd over boekwetenschap in de ruimste zin van het woord. Onderwerpen waren o.a. boeken, kleding, broertjes en zusjes, onze woonplaatsen, kaasfondue, werkloosheid, muziek, Sinter-

klaas, drank, aspirientjes, en uiteraard weer boeken. Al deze onderwerpen lieten zich inderdaad moeiteloos met elkaar combineren. Dit alles kwam de integratie ten goede. Dat gold ook voor de verfrissende wandeling op de tweede dag waarvan de foto op pagina 6 getuigt.

Vrijdagmiddag werd besteed met een bezoek aan Münster. Onder deskundige leiding van de Duitse studenten hebben we de stad bekeken. We bezochten onder andere twee kerken en uiteraard ook de kerstmarkt. Er werd vooral lang stilgestaan bij een glühweinstalletje en bij de poppenkast. Terwijl wij ons in de stad vermaakten, hadden de docenten van beide opleidingen een zakelijk overleg in het gebouw van het Institut für Buchwissenschaft und Bibliographie. Dit gebouw is gelegen in een drukke winkelstraat. De ingang van het instituut bleek te bereiken via de etalage van een schoenenwinkel. Nadat er afscheid was genomen van

onze Duitse gastdames en heren werd onder het genot van een doos koekjes begonnen aan de thuisreis. Dit is overigens het enige voorwerp dat het thuisfront niet ongeschonden gehaald heeft.

Er werd een tussenstop gemaakt in Gronau. Ook hier was een kerstmarkt, maar er was dit keer weinig aandacht voor de uitgestalde parafernalia omdat de meeste deelnemers inmiddels trek hadden gekregen. Na een kleine omzwerving belandden we in een café-restaurant.

Tijdens het vervolg van de terugtocht hoorden we op de autoradio het Nederlandse nieuws met als items de vertragingen bij de NS, de nieuwe partij van Emile Ratelband en het kampioenschap kerstbomengooien. We waren dus erg blij weer richting Nederland te gaan. De sfeer bereikte een hoogtepunt doordat er verschillende liederen ten gehore werden gebracht. Maar de vermoeidheid sloeg langzaam toe

(advertentie)

Nieuw bij Academic Press Leiden Voorjaar 2003

Tony Foster, *Dutch Legal Terminology in English*

Een onmisbare "desk companion" voor vertalers verkrijgbaar in de boekhandel vanaf 10 juni.

Herziene editie, ca. 168 pp., gebonden, tweetalige index en bibliografie, ISBN 90-74372-24-4, € 39,95

Nog verkrijgbaar:

Kees Fens, *Lijden, liefhebben en schrijven*

Een selectie uit zijn "maandagstukken"

191 pp., gebonden, 14 x 22 cm, ISBN 90-74372-22-8, € 19,95

Jacques den Haan, *Een instinct voor boeken*

"Onderhoudende teksten" — NRC-HANDELSBLAD

14 + 129 pp., 12 x 18cm, ISBN 90-74372-21-X, € 11,30

Cuey-na-Gael, *An Irishman Abroad; An Irishman's Difficulties with the Dutch Language*

145 pp., 17 x 24 cm, ISBN 90-74372-20-1, € 12,66

APL boeken zijn verkrijgbaar bij de betere boekhandel of rechtstreeks te bestellen bij de uitgeverij voor franco toezending:
APL - Postbus 9515 - 2300 RA Leiden - apl@let.leidenuniv.nl - tel. 071-527 2141 - fax 071-527 2149

J. Man, *The Gutenberg revolution: The story of a technical genius and an invention that changed the world* (London: Headline, 2002)

D.F. McKenzie, *Making Meanings: 'Printers of the Mind' and other essays*, P.D. McDonald & Michael F. Suarez eds. (University of Massachusetts Press, 2002)

R. Myers, M. Harris, G. Mandelbrote (eds.), *Lives in print: Biography and the book trade from the Middle Ages to the 21st century* (London, 2002)

J. Rex, *Die Berliner Akademiebibliothek. Die Entwicklung der Bibliothek der Akademie der Wissenschaften in drei Jahrhunderten, anhand der Quellen dargestellt* (Wiesbaden, 2002)

D.B. Updike, *The well-made book. Essays & lectures* (West New York, NJ: Mark Batty Publisher, 2002)

Lex Veldhoen, *Met vliedstrik en boerenzakdoek : Donker, een Rotterdamse uitgeverfamilie*. (Rotterdam : Donker, 2003)

A. S. Q. Visser: *Joannes Sambucus (1531-1584) and the learned image: forms and functions of a humanist emblem book*. ([S.l. : s.n.], 2003.) Proefschrift Universiteit Leiden

en de uitbundigheid nam af. Daardoor bleef het later bij het luisteren naar klassieke muziek met op de achtergrond het getjilp van vogeltjes, of was dat het geknars van de ruitenwissers? Rond elf uur waren we weer in Leiden. In steeds kleiner wordende groepjes keerde iedereen huiswaarts.

Dit congres was slechts een eerste kennis-making. Voor december 2003 is een nieuwe afspraak in Rothenberge gemaakt en een afvaardiging uit Münster komt in oktober naar Leiden. De nu gelegde basis krijgt dus in ieder geval een vervolg. De lezers van Ezelsoor zullen in ieder geval op de hoogte worden gehouden.

Hans Punt

Letter from America by Adriaan van der Weel

Through a Williamsburg covered in unseasonal snow I made my way to the Colonial Printing Office on foot. There my students were already assembled, waiting for a pleasant interruption to our habitual discussions on the history of books in the College of William and Mary. The printing office smelled pleasantly of ink and of the comfortable fire that heated it. The wintery sunlight that came in through the small windows was radiant, reflected by the bright snow. Yet, this light did still not suffice to enable the compositors to do their meticulous job, and it had to be supplemented by candles. Watching them at their work, I noted the unusual lay of the case, which one of the journeyman, Peter Steinely, explained to be common in the colonies. However, I did recognise the typeface immediately, which was by Caslon. He explained that it was very popular here.

Steinely then took pains to teach the students the use of the composing stick, and each set a line of the proclamation that he was preparing for the press. Meanwhile, the printers were busy printing a supplement to the *Virginia Gazette*, and the students, too, printed a sheet each. The printing presses, it transpired, were constructed wholly in Williamsburg,

using Colonial technology. They were of the 'Dutch or Blaeu' type of press, which Moxon in his *Mechanick Exercises* urges his fellow printers to adopt, in favour of the 'common press', which is also much used in the American colonies.

William Parkes, who ran the Colonial Printing Office, was not the first printer in the history of Virginia. After Stephen Daye had started operating the press brought to the New World by the Reverend Jose Glover in Cambridge, Mass. in 1639 the second oldest printing office in America was set up in Jamestown, Virginia, in 1682. But it was not long-lived. After having printed diverse 'papers' of unknown description and pulling proofs of two sheets of the acts of the Assembly, the printer, William Nuthead, was called before the Council and told to cease all printing while the Governor awaited His Majesty's views on the matter. His Majesty's pleasure allowed no room for misinterpretation, stating that 'no person be permitted to use any press for printing upon any occasion whatsoever'.

In 1693 the College of William and Mary was founded, by a royal charter issued by King William III and Queen Mary II, authorising the establishment of 'a certain place of universal Study ... consisting of one President, six Masters of Professors, and one hundred Scholars, more or less'.

Neither a relaxation of the King's prohibition of printing in 1690, nor the founding of the College of William and Mary in 1693, proved sufficient to attract a printer to Virginia, and it was not until nearly fifty years later that the first permanent press was established there, in 1730. In that year William Parks, who was already active as a printer in Maryland, set up a subsidiary in Williamsburg. Among his very earliest Williamsburg productions was a 16-page pamphlet entitled *Typographia: An Ode on Printing* (1730). A few years later he went on to become the official printer, drawing a substantial salary. At his death in 1750 he was one of the most important citizens of the colony.

Partly in spite of, and partly precisely because of the war against Iraq, it is a privilege to find myself teaching at the College of William and Mary this semester. The strong sense that I am living through the making

of contemporary history started in the fourth week of classes. On Saturday 8 February I attended the celebration of Charter Day (the college's *dies natalis*). This year UN Secretary General Kofi Annan received an honorary doctorate from the hands of Henry Kissinger, the College chancellor. (Kissinger succeeds Margaret Thatcher in this largely ceremonial position.) Beginning with Annan's speech of thanks, which he devoted entirely to his views on the UN role in the Iraq crisis, my life in Williamsburg has been dominated completely by international politics. Whatever I am doing from day to day, I feel the historical significance of world events more intensely than I probably would have anywhere else. Most of my spare time goes into reading the American newspapers and listening to the radio (I have no time left for television).

That I am in Williamsburg to teach a course on the history of transmission of human knowledge seems uncannily appropriate in the circumstances. One recurring thread in the course is the question how we know what we know, and how this affects our outlook on life and our entire society. Discussions on these matters often take on an immediate significance against the background of the media's reporting on the impending war. Suddenly it becomes to me an acute anomaly that this vast and powerful country has no real national press to speak of. *The New York Times* is only available in select, sufficiently urbanised areas of the United States. Otherwise there is only *USA Today*. In these circumstances, needless to say, the role of the press in the formation of public opinion is very limited. The situation is hardly different in the other media. News coverage on the national networks is rather depressing – all the stereotypes appear to be true. The style verges on the hysterical. The content is dumbed down and cut up into easily digestible sound-bites. Interviewers ruthlessly interrupt interviewees that fail to come up with acceptable answers. The only exception is NPR (National Public Radio) news, dedicated to providing balanced and in-depth coverage of the news.

Both personally and professionally I have been made to feel extremely welcome in the English Department, but it is clear that Book Studies is an alien presence here. If it hadn't been for the last-minute expedient of cross-

listing my Great Moments in the History of the Book with American Studies and Cultural Studies I would have had only one student instead of the seven that now follow the course. The English Department only has an undergraduate programme, but is a remarkably solid one and takes up four years against three

in the Netherlands. Not all students know which discipline they are going to concentrate on when they first arrive. But regardless of whether they do or don't, all students have to take courses in a wide variety of subjects, including mathematics and quantitative reasoning; social sciences; literature and history of the arts; creative and performing arts, and philosophical, religious and social thought. They complete their four years of study with a proper BA thesis.

Williamsburg is not a big town, and the number of distractions is limited. A considerable proportion of its inhabitants are old-age pensioners – among whom retired CIA agents are said to be overrepresented. It is sometimes suggested that there is little else to do for William and Mary students than study. Whatever factors may play a role besides an intrinsic interest in book history, my students certainly appear to take their work seriously. But gratifyingly, their participation does not stop at the obligatory attendance in class and the dutiful production of term papers; it extends to the odd extra bit of research and a decided enthusiasm for going on excursions. Apart from a visit to the Colonial Printing Office, we have so far been to the university library's rare book room to see the college's first edition of Diderot and D'Alembert's *Encyclopédie*, and in the next few weeks we will go on a two-day excursion to Washington to look at some of the treasures in the many institutions

Agenda Ezelsoor
Binnenland

Amsterdam,
Universiteits-
bibliotheek, *Reis in
drukken. Uit de
verzamelingen van
leden van het
Nederlands
Genootschap van
Bibliofielen*, 7 april
tot en met 16 mei
2003; Coloritto. De
kunst van het
kleurendrukken. 27
juni tot en met 12
september 2003.

Amsterdam,
Rijksmuseum,
*Hendrick Goltzius
(1558-1617):
Prenten, tekeningen,
schilderijen*, tot en
met 25 mei 2003.

Den Haag, Museum
Meermanno, *H.Th.
Wijdeveld. Art deco-
ontwerpen op papier*.
22 maart tot en met
22 juni 2003.

Den Haag,
Letterkundig
Museum, *Hans
Verhagen*, 24 mei tot
en met 31 augustus
2003; Theun de
Vries, 28 juni tot
en met 7 september
2003.

Agenda
Buitenland

Brugge,
Groeningemuseum /
Arenthuis, *De eeuw
van Titiaan.
Venetiaanse prenten uit
de renaissance*, tot en
met 26 mei 2003
(voor een bespreking
zie pagina 2).

Brussel, Koninklijke
Bibliotheek van
België, *Bibliotheca
Alexandrina*, 21 mei
tot en met 21 juni
2003. Reizende
tentoonstelling over
de nieuwe,
spectaculaire
bibliotheek in het
Egyptische
Alexandrië, voordien
nog te zien in de
Staatsbibliotheek in
Berlijn.

Frankfurt a/M,
Deutsche Bibliothek,
*Buchgestaltung im
Exil*. 22 maart tot en
met 21 juni 2003.

Londen, British
Library, *Painted
Labyrinth – the world
of the Lindisfarne
Gospels*, 16 mei tot
en met 28 september
2003.

Parijs, Bibliothèque
Nationale, Jean
Fouquet, *peintre et
enlumineur du XVe
siècle*, 25 maart tot en
met 22 juni 2003.

Wolfenbüttel,
Herzog August
Bibliothek, *Ganze
Bücher von Geschichten
– Bibeln von
Niedersachsen. Teil I*,
tot en met 1 juni
2003.

Tentoonstelling in
het kader van het
'2003 Jaar van de
bijbel'.

relevant to the history of the book. (All expenses paid by the college, incidentally. Wow, that's awesome!) If my experience here is anything to go by, the history of the book in Williamsburg has definitely got a future.

Adriaan van der Weel is teaching at the College of William and Mary in Williamsburg, Virginia.

Beroemde (kinder-)boeken in Den Haag

Sinds enige jaren heeft Leiden een filiaal in Den Haag, de zgn. Haagse Vestiging van de Leidse Universiteit (HVUL). Midden in het centrum van de stad beschikt deze instelling over een aantal fraaie collegezalen, maar een deel van het onderwijs wordt ook verzorgd in de Koninklijke Bibliotheek. Dat was de aanleiding om in het afgelopen studiejaar twee boekwetenschappelijke cursussen te verzorgen, een rond het Nederlandse kinderboek (natuurlijk naar aanleiding van de KB-tentoonstelling *Wonderland* in de Kunsthal te Rotterdam), de ander een Haagse versie van de aan vele (oud-)studenten boekwetenschap bekende cursus 'Beroemde Boeken'. Hoewel voor de deelname aan deze colleges fors moest worden betaald, was de belangstelling toch aanzienlijk. Bij beide cursussen lag het deelnemersaantal rond de vijftig. Het publiek was bovendien zo enthousiast dat overwogen wordt volgend jaar samen met de Koninklijke Bibliotheek een vervolg aan te bieden rond een aansprekend boekwetenschappelijk onderwerp. Het is een voorbeeld van de goede institutionele samenwerking die de afgelopen jaren ook op het gebied van de boekwetenschap tussen Leiden en Den Haag is ontstaan.

Jaarlijkse Plantijn-excursie

Op 23 mei a.s. vindt weer de jaarlijkse excursie plaats naar het Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen, het mooiste boekenmuseum ter wereld. Maar er is meer. 's Ochtends zal een bezoek worden gebracht aan de bibliotheek van de Universiteit van Antwerpen (UFSIA), alwaar de conservator van de historische collecties, Dr. Pierre Delsaerd, uitleg zal geven over het werk op zijn afdeling. Na de lunch wordt vervolgens een bezoek gebracht aan het Plantijn Museum aan de Vrijdagmarkt. Belangstellenden kunnen zich opgeven bij Paul Hoftijzer (tel. 071-5272155 of p.g.hoftijzer@leidenuniv.nl).

Colofon

Ezelsoor is een uitgave van de Werkgroep Boekwetenschap en Academic Press Leiden

De redactie wordt gevormd door:

N.L. Bartelings, B.P.M. Dongelmans, P.G. Hoftijzer, J. Schaeps, L. Sloos, P.A.F. Verhaar, M.J. Vink en J.J. Witkam.

Aan dit nummer hebben bijgedragen:

Maaïke Hermans, Antoinette Kerkman, Hans Punt en Adriaan van der Weel.

Vragen en opmerkingen:
ezelsoor@let.leidenuniv.nl

ISSN: 1568-5861

